

УДК 37.015.311.091.313:161.225.1

ЗАВГОРОДНЯ Олена Василівна

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії методології та теорії психології Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

ОСОБИСТІТЬ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ІНТЕГРАТИВНЕ ТРАКТУВАННЯ

У статті розглянуто поняття особистості в контексті понять «екзистенція» та «культура». Окреслено лінії становлення особистості. Охарактеризовано провідні риси особистісної зрілості.

Ключові слова: *особистість, екзистенція, культура*

Постановка проблеми. Сучасне посилення інтегративних тенденцій пов'язане з прагненням цілісного, всеохоплюючого осмислення людиною своєї природи та сутності, яке було важливим в усі часи існування культури. Зараз це прагнення виявляється зокрема в тенденції до діалогу, взаємодії та можливої інтеграції різних напрямків і рівнів знань про людину у смислово-полі психології. В історії психології інтегративна тенденція відзначається ще у В. Дільтея. Поняття «інтеграції» вживається в різних контекстах – «інтеграція свідомості» (К.Г. Юнг), «структурна інтеграція» (І. Рольф), «інтеграція травми» (С. Гроф), «інтегральна індивідуальність» (В.С. Мерлін), «Номо integer» (Н.І. Непомнящая), «інтегративний суб'єкт» (З.С. Карпенко) та ін. Актуальним постає звертання до можливостей різних традицій та наукових шкіл, завдання інтеграції їхніх здобутків в аналізі проблеми особистості. Інтегративність трактується у двох основних аспектах. «По-перше йдеться про аспект методологічний, або можна сказати гносеологічний, – тобто про інтеграцію конструктивних складових концепцій..., що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. По-друге, береться до уваги онтологічний аспект інтегративності, тобто орієнтація на цілісного людського індивіда, на

досягнення гармонійної єдності його соматичних, психічних і духовних властивостей» [3, с.26].

Посилення позицій екзистенційного підходу пов'язано з усвідомленням однобічності редукціоністських підходів до пізнання особистості, прагненням більш глибокого та повного її розуміння. Редукціонізм призводить до спрощеного трактування психічних явищ. Насамперед це стосується особистості.

Мета даної статті – охарактеризувати екзистенційно-інтегративне бачення особистості та лій її становлення.

Філософи трактували людське призначення в широкому діапазоні від песимізму до оптимізму, від погляду на людину як на «глухий кут» природи до сподівання на високе покликання людини і, можливо, ці погляди відображають різноманітність форм особистісної реалізації людини, а також її деформацій. Людина покликана дотворювати, вдосконалювати світ (К.-Г. Юнг), бути особистістю – духовно преображати, просвітлювати світ, гуманізувати природне і соціальне оточення (М.О. Бердяєв), бути світлом і теплом для інших людей (С.Л. Рубінштейн) – у цих та інших позитивних концепціях підкреслюється потенційна здатність людини до благодійного гуманізуючого впливу на світ – природу, культуру, інших людей і самого себе. Та коли глянемо навколо, то будемо змушені констатувати, що люди справді дуже змінили світ і самих себе, але в цих змінах багато чого потворного та руйнівного. Отже, хоча всі люди покликані бути особистостями, але більш менш повно реалізують це покликання одиниці.

Сказане не означає відсутності особистості у більшості людей. Відповідно до позиції екзистенціальної філософії, «кожна людська особистість має цінність у собі і не може розглядатись як засіб... Цим не заперечується онтологічна нерівність людей в дарах і якостях» [6, с.256]. Є.Є. Насіновська зауважує, що поняття «особистість» конструється як предмет договору між дослідниками й може використовуватись у широкому та вузькому сенсі; в останньому розумінні особистість – це суб'єкт вільного та відповідального вибору, здійснюваного на основі універсальних людських цінностей [19]. На думку Г.О. Балла,

ціннісним засадам гуманістично налаштованої психології відповідає якнайширше трактування поняття особистості (з одночасним виокремленням різних типів особистості, стадій її становлення та рівнів досягнутого розвитку); із цих позицій люди не діляться на тих, хто є особистістю, і тих, хто не є нею; шлях до особистісного зростання (з урахуванням індивідуальних особливостей і водночас із орієнтацією на особистісний ідеал, яскраво репрезентований у житті й діяльності багатьох видатних людей) визнається принципово відкритим для кожної людини, а надання допомоги у прямуванні цим шляхом – «чи не головним обов'язком психолога» [3, с.32].

Людська психіка є особистісною, навіть коли мова йде про деформацію та розпад особистості. Особистість можна розглядати як реальний цілісно-психічний стан людини в конкретний момент її розвитку; і в контексті уявлення про оптимальну еволюційну спрямованість даного процесу и як його можливий найкращий результат. В останньому розумінні особистість можна окреслити як вищу форму існування людини, потенційно властиву всім людям, таку, що в кожному випадку реалізується своєрідно та різною мірою. Особистість, яка у повноті свого розвитку відзначається інтегрованою складністю, відрізняється від особистісно дисфункційних – спрощених, деформованих та розщеплених форм існування людини. Оптимальне функціонування особистості характеризується гуманізуючим впливом на світ (природу, культуру, інших людей та самого себе), виявляється як прагнення та здатність бути об'єктом і суб'єктом такого (благотворного гуманізуючого) впливу.

У розумінні особистості ми спираємось на філософсько-психологічну традицію, що трактує особистість не як соціально набуту якість, а в широкому екзистенційно-духовному сенсі; при такому розумінні особистість включає і духовну сутність, втілену в новонародженій дитині (повага до цієї сутності, врахування духовних потреб дитини є основою гуманного, тобто любовно-творчого ставлення до неї), і позаіндивідуальну репрезентацію особистості в інших людях, в творах.

Розглянемо особистість у контексті таких понять як «екзистенція» і «культура». Екзистенція та екзистенціювання – центральні поняття шерегу філософських та психологічних концепцій. М. Гайдеггер характеризує екзистенціювання як «відкриті назовні стояння всередині», просвітлення суцього, розкриття буття. К. Ясперс трактує екзистенцію як трансцендентне джерело та вічну мету людини. В. Франкл звертається до поняття екзистенції для окреслення специфіки людського буття та прагнення людини до пошуку його смислу. На думку, Ф.Ю. Василюка, ключовим моментом особистісного вибору є звернення до екзистенційної глибини, до вищих цінностей, уважне прислуховування, очікування внутрішньої смислової відповіді [7]. Екзистенція не виявляється автоматично за наявності сприятливих умов, екзистенціювання вимагає від людини снаги й рішучості обирати і проживати екзистенцію як більш глибоку буттєву можливість [19].

На основі праць М. Гайдеггера, С. К'еркегора, К. Ясперса, А. Маслоу, В. Франкла, Р. Мея, А. Ленгле та ін. можна виокремити такі характеристики екзистенції: незнищенність; потаємність, непідпорядкованість раціональному пізнанню; смислотвірну функцію; звернення людини до власної автентичності та глибини; зв'язок із сумлінням, вершинними переживаннями, натхненням, творчістю.

Екзистенція – глибинний поклик буття, звернене до людини послання, яке треба почути – відповідно бути відкритим, чутливим. Також це вибір та відвага бути справжнім, вірним буттєвому поклику, послідовним у його здійсненні. Отже, узагальнюючи, можна визначити екзистенцію як глибинне джерело автентичного сповненого смислу індивідуального життя, актуалізація котрого вимагає від людини відкритості та відваги.

Існує традиція духовно-екзистенційного розуміння особистості (І. Кант, М. Шелер, М.О. Бердяєв, Е. Муньє, С.Л. Франк та ін.). У радянській психології внаслідок ідеологічної депривації навіть самого поняття «особистість» (за словами К.О. Абульханової [19]) його зміст було вихолощено, редуковано до соціального аспекту людини.

Особистість ми розглядаємо насамперед як духовно-екзистенційне начало (особистісний первінь), з яким кожна людина приходить у світ. У драмі людського життя це начало може розвиватись, збагачуватись, досягати розквіту, плідної зрілості, а може збіднюватись, деградувати, спотворюватись. За умови достатньої вираженості особистісний первінь інтегрує та преображає також соціальні й природні характеристики індивіда, перетворюючи їх на свої ресурси. Рівень особистісної зрілості людини визначається глибиною її переживань та сенсів, домінуванням буттєвих цінностей, повнотою та унікально-індивідуальним характером їх творчого виявлення та утвердження в житті і культурі. Особистість виступає чутливим рецептором, перетворювачем та транслятором екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які можуть бути чуттєво сприйняті іншими людьми. Здійснене особистістю втілення екзистенції в унікально-індивідуальних формах є процесом оригінального культуротворення.

Культура й особистість тісно взаємопов'язані. «Культура – це не якась частина життя особистості, а її глобальна функція» [16, с. 535]. Актуалізація духовного потенціалу особистості пов'язана з «діяльнісним вживанням у світ цінностей, напруженою активною участю в реалізації цінностей у творчості і співтворчості культури» [28, с. 6].

Існують різні тлумачення поняття культури, зокрема її трактують переважно як соціальний або духовно екзистенційний феномен. У першому випадку акцентуються суперечності культурного та природного (З. Фройд), у другому – культурного та духовного (М.О. Бердяєв). На думку М.О. Бердяєва, культура – велике благо, засіб для духовного сходження людини, та коли культура перетворюється на самоціль, то стає перепорою свободі і творчості, чинником культурного рабства, зокрема у формах снобізму, естетизму, сасентизму.

У широкому розумінні культура є усе, створене людьми, незалежно від його гуманної або руйнівної спрямованості. У вузькому сенсі можна розглядати культуру як сприятливі для

особистості розвивальні та гуманізуючі енерго-інформаційні потоки. Ми визначаємо культуру в широкому сенсі як створену людьми попередніх поколінь мережу форм (програм, сценаріїв, патернів або моделей у широкому сенсі [2]), яка освоюється, відтворюється, перетворюється представниками нових поколінь; у культурних формах люди означають та переозначають свої переживання та сенси. У динамічному аспекті культура – процес перетворення форм у постійно відтворюваних практиках, але за нових умов, що відображає властиву людям даної спільноти динаміку сенсів.

Особистість у своєму становленні розкриває для себе смисли, означені в культурних формах тими, хто їх створював. Культура – своєрідне смислове послання людей попередніх поколінь прийдешнім. Звідси – провідні функції культури: антиентропійна (творення культури як протистояння смерті) та інформаційно-енергетична (жива пам'ять, що спонукає до дії). «Пам'ять духовна, вона є зусиллям духу, який опирається розпаду» [4, с. 111], пам'ять забезпечує цілісність культури, а також спонукає до дії («попіл Клааса стукає в моє серце»). Втрата пам'яті – симптом згасання культури, а підміна пам'яті (перекручення правди, дезінформація) – ознака злякисного переродження її смислової серцевини, появи культури-покруча.

Культура в широкому розумінні має різні складові: евристичні, обмежувальні, руйнівальні. Якщо переважають останні, культура стає ворожою особистості (зокрема, імперський дискурс культури може бути репресивно-руйнівним щодо культур поневолених народів, оскільки існують «зв'язки між, з одного боку, тривалою огидною жорстокістю таких практик як рабство, колоніальне й расове поневолення та імперське підпорядкування, і, з другого боку, поезією, прозою та філософією суспільства, яке ці практики здійснює» [22, с.14]). Розквіт культури характеризується домінуванням екзистенційних сенсів, розмаїттям та оригінальністю форм; занепад культури – сплосченням сенсів, зниженням їх рівня до егоцентричних, а також нівелюванням та примітивізацією культурних форм.

Отже, особистість виступає органом екзистенціювання, а культура – способом, засобом та результатом – у формі твору. Але для творця культури більш важливим є невидимий екзистенційний результат. На думку художника Р.Генрі, «мета роботи...не в тому, щоб отримати картину. Картина – лише побічний продукт и може бути корисною, цінною та цікавою лише як слід того, що відбулось з художником. Мета всякої роботи – досягнення стану вищого буття...» [14, с.438-439].

Звертаючись до метафори коренів та крил, можна висловитись таким чином. Особистість укорінена у бутті («Всю історію людських діянь записано в згортках мого мозку, вся історія звірів жива в несвідомих скороченнях моїх м'язів, вогнище серця підтримує в моєму тілі температуру того океану, з якого вишло все живе на землі» [цит. за 9, с.51]), причому корені особистості індивідуально-неповторні, що є основою унікальності її самовиявлення. Стаючи суб'єктом культуротворення, особистість розгортає крила, набуває здатності злету та позаіндивідуального існування. Особистість (що вислизає з раціональних дефініцій) можна означити як індивідуально-унікальний голос буття, здійснюваний завдяки культурній суб'єктності людини.

На думку Л.І. Анциферової, цілком ймовірно, що у природі людини існують праформи її вищих прагнень, які виявляються в новонародженого в його тяжінні до ласки, до ніжності, до любові [1]. М.В. Папуча відзначає, що діалогічна єдність Я-Ти в межах цілісної людської істоти існує у перші дні після народження; вона ще не усвідомлюється, але вже переживається дитиною [18]. Новонароджена дитина тяжіє до життєдайного контакту з дорослим. Людське обличчя для немовляти – найбільш значуще явище у світі. «Через насамперед обличчя особистість приходить в спілкування з особистістю. Сприймання обличчя не є сприйманням фізичного явища, воно є проникненням у душу і дух» (6,с.254). Особистість дитини за умови любовно-творчого ставлення до неї з боку дорослого та його гуманізуючого впливу актуалізується з потенційного стану та відзначається при цьому певними особливостями. Майже всі маленькі діти виявляють допитливість, спонтанну творчу активність, безпосередність,

емоційну виразність, але за цими проявами не можна спрогнозувати, якою буде доросла людина в майбутньому, як реалізуватиме свій потенціал. Дитинство – час великих можливостей (зокрема творчого розвитку) і великих (часто незворотних) втрат. Залежність дитячого світу від світу дорослих накладає велику відповідальність на останніх за те, яким чином дитина буде дорослішати, що в ній збережеться, що з'явиться нове, а що зникне назавжди.

П.О. Флоренський згадує: «Я швидко навчився жити двома розумами: на поверхні – розумом дорослим, прийнявши з легкістю закони логіки, а у глибині – розумом своїм дитячим... Я відчував, що не варто говорити про інше, про моє розуміння світу вголос і замовчував його як таємницю своєї душі» [15, с.139]. П.О. Флоренський зауважує, що в дорослому віці постійно звертався до дитинства, до дитячих захоплень. Саме у збереженні дитинства, дитячої інтуїції на все життя П.О. Флоренський вбачав таємницю геніальності, в основі котрої – об'єктивне – цілісне, глибоке та реальне сприйняття світу [25]. На думку О.М. Матюшкіна, охарактеризовані П.О. Флоренським два типи мислення, ймовірно, складають дві його загальні форми – науково-логічну та художньо-творчу, а описане у спогадах П.О. Флоренського повернення до дитинства – «недостатньо оцінений психологами факт, дуже значущий для обдарованих людей» [15, с. 140].

На нашу думку, своєрідність дитячої особистості полягає в її цілісності, синергії свідомого та позасвідомого, сприйнятливості-вразливості, спонтанності-експресивності, інтуїтивній проникливості, динамічності уяви. Ця своєрідність (зокрема здатність відчувати те, що існує у прихованій формі, до латентних ознак, важливість яких може виявитись у майбутньому, здатність схоплювати й утримувати ціле раніше від частин) є необхідною передумовою творчості. Гальмування творчого розвитку може спостерігатись за таких умов: 1) значний непідсильний для дитини тиск зовнішньої реальності, адаптація до соціуму ціною «зради» внутрішньої реальності, відмови від власної самобутності та орієнтації у життєвій практиці на соціальні стереотипи; 2) значний тиск вну-

трішньої реальності в умовах недостатності зворотного зв'язку із значущими іншими, слабкий опір соціального оточення у випадках деструктивного самовиявлення і/або недостатня сформованість конструктивних форм самовиявлення, наслідком чого може бути деформування соціальних зв'язків, нездатність до життєдайного співбуття, свавільно-споживацьке ставлення до інших людей.

Існують різні концепції розвитку людини від дитинства до зрілості (З. Фройд, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Л. Колберг, Д.Б. Ельконін, Я.Л. Морено, В. Фовлер та ін.), які акцентують ті чи інші виміри цього розвитку: психосексуальний, психосоціальний, когнітивний, моральнісний, діяльнісний, релігійний та ін. Більш детально ми зупинимось на баченні розвитку особистості з позиції аналітичної психології (К.Г. Юнг, Е. Нойман), яке концентрує увагу на інтрапсихічних змінах.

Е. Нойман характеризує розвиток особистості таким чином. У дитинстві відбувається поступова диференціація свідомого психічного життя від позасвідомого, свідомого Я (Его) від позасвідомої Самості, усвідомлених змістів від неусвідомлених архетипів. Але до певного часу Я ще не зовсім відособлюється від самості. Таке життя на рухливій межі свідомого та позасвідомого підтримує «природну геніальність дитини» і наповнене спонтанною творчістю, яка виявляється у грі, фантазуванні, уяві.

Але поступово Я дитини відособлюється від позасвідомого (відповідно, від його творчих джерел), звертаючись до соціального життя, освоюючи соціальний простір. У підлітковому віці Я, що осмислює себе, прагне адаптуватися до колективу, його цінностей і через них освоїти домінуючу культурну традицію. Батьківські архетипи дитинства у процесах свідомої ідентифікації заміщуються фігурами близького і дальнього оточення, зокрема учителем, старшим другом, авторитетом, кумиром і т.д. Підліток залучається до культури спільноти, але при цьому відбувається його віддалення від позасвідомої геніальності, оригінальність дитячої творчості відступає перед загальним каноном. Образ-символ відступає перед абстрактним знаком. Нарощуючи раціональність, Я може захистити себе від тиску позас-

відомого, який зростає у період статевого дозрівання. Але надмірний захист від позасвідомих емоційних та архетипових включень може тимчасово дезінтегрувати Я; у зв'язку з цим у період пубертату часто трапляються «невротичні дебюти». Бажано, щоб крайнощі свідомого мислення гармонійно компенсувалися глибиною та інтенсивністю усвідомлених переживань. Я цього періоду значно зміцнює себе шляхом внутрішньої диференціації та посилення «управлінських структур», якими є мислення та воля. Посилений раціональний самоконтроль і фіксація нормативних знань можуть пригнічувати автентичність, нівелювати самовиявлення підлітка.

Для дорослої людини (раніше чи пізніше – залежить від індивідуальних чинників) визначальним стає досягнення синтезу між свідомим розумом і психікою в цілому, між Его та Самістю, так, щоб між відособленими у підлітковому віці системами могла утворитися нова цілісність [17]. У цьому процесі, який К.Г. Юнг назвав індивідуацією, людина стає більш відкритою до внутрішніх ледь прояснених символічних та емоційних змістів, які приходять із позасвідомого. Акцент свідомої активності людини поступово зміщується ззовні всередину. Процес самопізнання полягає в диференціації справжнього Я від маски, осмисленні символіки сновидінь, марень, архаїчних візій, які вторгаються у свідомість. Основне завдання цього періоду – прихід до цілісності, осягнення свого покликання. Свідома думка мірою самопізнання поглиблюється, усі центральні фігури життя, ключові події, вчинки, взаємини під впливом позасвідомого сприймаються як більш складні та неоднозначні. Самість зміщується з глибини позасвідомого на рівень творчого свідомого розуму і стає центром цілісної особистості. Як і К.Г. Юнг, Е. Нойман вважає основним символом індивідуації «мандалу», в чому вона б не виявлялась: авторській науковій теорії, філософському осяянні, збудованому храмі, або вчинку виняткової етичної цінності. При гальмуванні індивідуації спостерігається надмірне домінування Его, гіпертрофія розсудковості.

Отже, зріла особистість характеризується єдністю розширеної свідомості та продуктивного позасвідомого. Розвиваючи

цю думку, можна розглядати внутрішню структуру зрілої особистості таким чином. Зріла особистість має інтегроване подвійне осереддя, основні складові якого центр на межі внутрішнього й зовнішнього (Его) та глибинний центр (Самість або Серце). Серце, за М.О. Бердяєвим, – це онтологічне ядро особистості, «в серці є мудрість, серце є орган совісті², яка є верховний орган оцінок» [6, с.149]. На думку Ф. Лерша, «серце виступає як здатність до зв'язків самотрансценденції, з якими, у свою чергу, зростає почуття відповідальності. Саме це почуття відповідальності укорінене в тому, що ми називаємо сумлінням, у хвилюваннях сумління відчуваємо – виконали чи ігнорували ми ті обов'язки, до яких закликала наше серце» [8, с. 23]. Его – осередок суб'єктності, що здійснює функції саморегуляції, узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу. Самість (Серце) – осередок єдності з усім суцям, центр любові і сумління. Між Самістю та Его – індивідуальне позасвідоме. Індивідуальне позасвідоме зрілої людини «прозоре», духовно опрацьоване, не обтяжене руйнівними комплексами, проникле для сигналів Самості, що уможливує її плідний діалог з Его. Останнє зосереджує в собі основні важелі та засоби управління, при цьому є відданим Самості, яка є джерелом смислу й натхнення (завдяки чому суб'єктна активність надихається любов'ю та контролюється сумлінням). Така внутрішня структура зумовлює вираженість у людини конструктивних інтенцій, любовно-творче ставлення до суцього.

² Слово «совість» поєднує в собі емоційний аспект («со» – вираження спільності) та когнітивний аспект («вість»). Згідно з О.О. Ухтомським, совість – найбільш глибокий «прозирач майбутнього», «таємничий... голос усередині нас, що збирає усі успадковані враження від життя роду та попереджає особливими впливами і емоціями вищого порядку про необхідні наслідки того, що зараз робиться перед нами» [24, с.458]. На думку І.А. Ільїна, саме совість є джерелом «якісності, відповідальності, свободи, предметності, чесності та взаємної довіри «...» те, що зовсім не осяяне її променем, виявляється не доброякісним не лише в сенсі духовної цінності, але і життєво неміцним, таким, що вищою мірою підлягає розпаду» [11, с.155].

У повноті свого особистісного розвитку людина постає просвітлено-творчою, характеризується мудрістю та спонтанністю у своїх життєвих проявах, виконує «споріднену» («сродну» за Г.С. Сковородою) працю, має глибокі радісні взаємини із духовно близькими людьми та гуманізуючий вплив на відносно широке соціальне оточення.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Особистість ми розглядаємо насамперед як духовно-екзистенційне начало (особистісний первінь), з яким кожна людина приходить у світ. У драмі людського життя це начало може розвиватись, збагачуватись, досягати розквіту, плідної зрілості, а може збіднюватись, деградувати, спотворюватись. За умови достатньої вираженості особистісний первінь інтегрує та преображає також соціальні й природні характеристики індивіда, перетворюючи їх на свої ресурси.

Рівень особистісної зрілості людини визначається глибиною її переживань та сенсів, домінуванням буттєвих цінностей, повнотою та унікально-індивідуальним характером їхнього творчого вияву та утвердження в житті й культурі. Особистість виступає чутливим рецептором, перетворювачем та транслятором екзистенції (глибинного душевно-духовного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які можуть бути чутливо сприйняті іншими людьми. Здійснюване особистістю втілення екзистенції в унікально-індивідуальних формах є процес оригінального культуротворення.

Зріла особистість має інтегроване осереддя, основні складові якого: центр на межі внутрішнього й зовнішнього (Его), глибинний центр (Самість) та індивідуальне позасвідоме – між ними. Его – осередок суб'єктності, що здійснює функції саморегуляції, узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу, а Самість – осередок єдності з усім сущим, центр любові і сумління.

Індивідуальне позасвідоме зрілої людини «прозоре», духовно опрацьоване, не обтяжене руйнівними комплексами, проникне для сигналів Самості, що уможливило її плідний діалог з Его. Сильне Его зосереджує в собі основні важелі та засоби

управління, при цьому є відданим Самості, яка є джерелом смислу і натхнення. Така внутрішня структура зумовлює вираженість в людині конструктивних (біофільних) інтенцій, любовно-творче ставлення до сушого.

Список використаної літератури

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтологии / Л.И. Анцыферова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. – 512 с.
2. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.А. Балл. – К. : Изд-во Основа. – 2006. – С.306-316.
3. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування основних понять / Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С.25-53
4. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 608 с.
5. Бердяев Н.А. Самопознание / Н.А. Бердяев. – М. : Книга, 1991. – 318 с.
6. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М. : Республика, 1993.–383 с.
7. Василюк Ф.Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования) / В.Е. Василюк. – М. : Смысл, 2005. – 191с.
8. Гуманістична психологія. Антологія: В 3-х т. Том 2: Психологія і духовність. (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) / упорядники: Г.Балл, Р.Трач. – К. : Пульсари, 2005. – 279 с.
9. Жарких В. Максимилиан Волошин о природе подсознательного / В. Жарких // Искусство. – 1989. – № 2. –с.51-53.
10. Завгородня О.В. Проблема особистості з позицій інтегративного підходу / О.В. Завгородня // Практична психологія та соціальна робота. – № 5(122). – 2009. – С.1-7.
11. Ильин И.А. О совести. Путь духовного обновления. Собр. соч. в 10 томах. Т.1. / И.А. Ильин. – М. : Русская Книга, 1993. – 149 с.
12. Максименко С.Д. Психологія особистості / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К. : Вид. ТОВ «КММ», 2007. – 296с.
13. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. : Рефл-Бук.; К.: Ваклер, 1997. – 394с.

14. Мастера искусства об искусстве. Т. 5–2. – М. : Искусство, 1969.– 541 с.
15. Матюшкин А.М. Психологические предпосылки творческого мышления / А.М. Матюшкин // Мир психологии. – 2001. – №1. – С. 135-140.
16. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье. – М. : Республика, 1999. – 559 с.
17. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойман. – СПб. : Академический проект, 1999. – 206 с.
18. Папуча М.В. Діалог як психологічний механізм розвитку особистості / М.В. Папуча // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості : [за ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі]. – Ніжин : В-во «Міланік», 2007. – С.58-109.
19. Психология индивидуальности: новые модели и концепции : [Под ред. Старовойтенко Е.Б., Шадрикова В.Д.] – М. : НОУ ВПО МПСИ, 2009. – 384 с.
20. Психологические проблемы личности в культурно-историческом контексте (отчет о конференции) // Вопросы психологии – 2009. – №3. – с. 159-161.
21. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн.– М. : Наука, 1997. – 191с.
22. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608с.
23. Старовойтенко Е.Б. Современная психология: формы интеллектуальной жизни / Е.Б. Старовойтенко. – М. : Академический проект, 2001. – 544 с.
24. Ухтомский А.А. Интуиция совести / А.А. Ухтомский. – СПб. : Питербургский писатель, 1996.– 149с.
25. Флоренский П.А. Письма из лагерей (фрагменты) / П.А. Флоренский // Дар. Русские священники о Пушкине. – М. : Русский мир. Вече, 1999.– С.183-186.
26. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
27. Хайдеггер М. Исток художественного творения / Мартин Хайдеггер // Мартин Хайдеггер. Бытие и время. – М. : Ad Marginem, 1993.– С.47–120.
28. Чавчавадзе Н.З. Феномен бездуховности / Н.З Чавчавадзе// О духовности: Сб. научных статей. – Тбилиси. 1991. – С.3-25.

29. Юнг К.Г. Психоанализ и искусство / К.Г. Юнг , Э. Нойман.– М. : REFL– book; К. : Ваклер, 1996. – 304с.

30. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс. – М. : Практика, 1997. – 1053 с.

Завгородняя Е.В.

**ЛИЧНОСТЬ: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНО-ИНТЕГРАТИВНАЯ
ТРАКТОВКА**

Понятие «личность» рассмотрено в контексте понятий «культура» и «экзистенция». Очерчены основные линии становления личности и характеристики личностной зрелости.

Ключевые слова: *личность, экзистенция, культура.*

Zavgorodnya O.V.

THE PERSONALITY: EXISTENTIAL-INTEGRATIVE APPROACH

The article is devoted to the problem of personality. The category of personality is considered in context of categories “culture” and “existence”. The basic traits of the personality maturity are characterized.

Key words: *the personality, the culture, the existence.*

Надійшла до редакції 12.08.2011